

A mosaic depicting Augustine of Hippo, a prominent Christian theologian. He is shown from the chest up, wearing a large, ornate mitre with gold and white tiles. His face is rendered in shades of brown and tan. He has a beard and is looking slightly to the right. The background consists of white and gold tiles forming architectural elements like columns and arches. The overall style is reminiscent of Byzantine or medieval mosaic art.

AUGUSTINUS
DE
AFRIKAAN

EEN BIOGRAFIE

CATHERINE
CONYBEARE

Augustinus de Afrikaan

AUGUSTINUS
DE
AFRIKAAN

EEN BIOGRAFIE

CATHERINE
CONYBEARE

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Bijbelteksten zijn geciteerd uit de Nieuwe Bijbelvertaling 2021,
© 2021 Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap

Vertaling: Abjan van Meerten
Ontwerp omslag: Andries Mol / studio-mol.com
Lay-out binnenwerk: Andries Mol / studio-mol.com

ISBN 978 90 435 4410 8
ISBN 978 90 435 4411 5 (e-book)
NUR 681
www.kokboekencentrum.nl

Oorspronkelijk uitgegeven onder de titel *Augustine the African* door Liferight
Publishing Corporation, een afdeling van W. W. Norton & Company, Inc.,
New York, NY (USA)

Engelstalige uitgave © 2025 Catherine Conybear
Nederlandse uitgave © 2026 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan.

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke
en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie
van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier
waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Voor mijn zonen, Gabriel en Hilary

INHOUD

Woord vooraf	11
DEEL 1 INSIDER, OUTSIDER	19
1 Afrikaanse jeugd	21
2 Augustinus de Italiaan	39
3 Thuiskomst	57
4 Naar Hippo	73
DEEL 2 WOLVEN IN SCHAAPSKLEREN	89
5 De Afrikaanse kerk	91
6 Een woordenstrijd	101
7 Het Concilie van Carthago	116
8 De nasleep van het concilie	131
DEEL 3 EEN TAAL VOOR AFRIKA	141
9 Het belang van het Punisch	143
10 De prediking en sociale klasse	160
DEEL 4 VAN AFRIKA NAAR ONSTERFELIJKHEID	179
11 Romeinse broosheid	181
12 Vreemdelingen	202

13	Nauwe omgang met de macht	219
14	De verloren zoon	235
	Nawoord	253
	Dankwoord	259
	Lijst van personages	261
	Tijdslijn	268
	Verder lezen	273
	Eindnoten	281
	Index	293

WOORD VOORAF

Aurelius Augustinus, beter bekend als Augustinus van Hippo of simpelweg Sint-Augustinus, is een van de meest invloedrijke schrijvers en denkers ooit. Zijn werk droeg bij aan de ontwikkeling van niets minder dan het westerse christendom en de westerse filosofie. Aan zijn *Belijdenissen* hebben we het genre van de autobiografie te danken zoals we dat vandaag de dag kennen. Zijn *De stad van God* bood een nieuwe kijk op de menselijke geschiedenis en nieuwe manieren van denken over geluk en gerechtigheid. Hij zou later bekend komen te staan als een van de vier ‘vaders’ van de Latijnse kerk, samen met Ambrosius, Hiëronymus en paus Gregorius de Grote. Van deze vier heeft het gedachtegoed van Augustinus verreweg de meeste invloed uitgeoefend, tot op de dag van vandaag.

Maar door al die aandacht voor zijn invloed op het westerse denken missen we vaak een belangrijk punt: Augustinus was een Afrikaan. Eeuwenlang zijn zijn Noord-Afrikaanse afkomst en Amazigh – Berberse – wortels gewoon weggewuifd en is het feit dat al zijn belangrijkste werken uit een Afrikaanse context voortkwamen genegeerd. Eenmaal toegeëigend voor een westerse versie van het christendom in Europa worden ze gelezen alsof het niet uitmaakt *waar* ze geschreven zijn. Augustinus de Afrikaan, de man in zijn eigen milieu, is uit beeld verdwenen. Belangrijke onderdelen van de cultuur die Europa als de zijne beschouwt, zijn eigenlijk afkomstig uit Afrika.

Pas toen ik een paar jaar geleden het thuisland van Augustinus bezocht, het hedendaagse Algerije, besefte ik van welk fundamen-

teel belang de Afrikaanse context van Augustinus is voor zijn werken – en dus voor de talloze schrijvers en denkers die daarop hebben voortgebouwd. Met de late herfstzon in mijn gezicht liep ik door de verlaten ruïnes van Augustinus' dorp. De bergen achter mij waren in een herfstnevel gehuld en de graspluimen tussen de omgevallen zuilen wierpen hun scherpe schaduwen. Toen ik over de zee uitkeek, in de richting van Italië in het noorden, begon ik een beetje te begrijpen waarom Augustinus zulke gemengde gevoelens had over de heersende macht uit Rome. Veel van Augustinus' gerijpte ideeën kwamen voort uit zijn vermogen om vanuit Afrika naar Rome te kijken en zijn overheersing te bekritisieren.

Terug uit Algerije begon ik Augustinus' werk opnieuw te lezen. Ik ontdekte dat alles aan zijn leven nieuwe betekenis krijgt zodra het in al zijn dimensies als een Afrikaans leven wordt beschouwd. In dit boek wordt die nieuwe betekenis voor het eerst beschreven. De ruzies waarin Augustinus verzeild raakte, de bondgenootschappen die hij sloot, de intellectuele en filosofische standpunten die hij aanhing – allemaal werden ze beïnvloed door het feit dat hij een Afrikaan was. De Noord-Afrikaanse taal Punisch droeg bij aan zijn ideeën over de vertaling van de Bijbel. De afgesplitste Noord-Afrikaanse kerk verscherpte zijn interpretatie van de Bijbel. De Noord-Afrikaanse politiek hielp hem bij het ontwikkelen van zijn theorie van de rechtvaardige oorlog. Op meerdere fundamentele manieren vormde Afrika het leven en denken van Augustinus.

Het was Augustinus zelf die mij voor het eerst wees op de belangrijke plek van Afrika in zijn leven. Meer dan twintig jaar geleden las ik de vroegste van zijn overgeleverde geschriften, een reeks filosofische dialogen die hij onmiddellijk na zijn bekering tot het christendom had geschreven. Augustinus' familie en enkele oud-leerlingen nemen deel aan de dialogen, en samen bieden ze een soort momentopname van dat punt in zijn leven. In deze dialogen laat hij vallen dat hij door zijn leerlingen in Rome werd bespot om zijn Afrikaanse manier van spreken. Augustinus was opgeklommen tot redenaar aan het keizerlijk hof; niemand in het Romeinse Rijk was een vaardiger spreker dan hij. Toch schreef hij: 'Het is één ding om zelfverzekerd te zijn over mijn kunsten, maar heel iets anders om zelfverzekerd te zijn over mijn af-

komst.' Hij wist dat zijn vaardigheid in het Latijn ongeëvenaard was, maar voelde zich onzeker over zijn achtergrond.

Dit verbaasde mij, en ik begon al snel meer van dit soort sporen in het werk van Augustinus op te merken. Zo voelde hij mee met de Afrikaanse koningin Dido toen hij op school over haar las. Dit symboliseerde een duidelijke afwijzing van de Romeinse identiteit, terwijl zijn opleiding juist gericht was op het omarmen daarvan. Door zijn Afrikaanse manier van spreken bleef hij de klinkers van het Latijn verwarren, een probleem waar hij zich maar al te zeer bewust van was. Hij voelde zich ontheemd, als iemand die ronddwaalt, en dat gevoel kwam centraal te staan in de theologische visie die hij ontwikkelde. Hoe meer van deze sporen ik zag, hoe menselijker Augustinus voor mij werd: een gepassioneerd en gecompliceerd persoon, stekelig en kwetsbaar, briljant en hardwerkend, een trouwe vriend, een liefdevolle vader en een geduchte tegenstander.

Zijn hele leven lang was Augustinus zich er scherp van bewust dat hij uit een klein dorp in Afrika kwam en niet uit het grote Rome of Milaan. Hij lijkt zich echter niet bijzonder bewust te zijn geweest van etnische verschillen. Zo heeft hij het nergens over zijn eigen uiterlijk of huidskleur. Hoewel zijn moeder waarschijnlijk uit de toon zou vallen in de sociale kringen waarin hij zich in Rome of Milaan bewoog, benoemt hij nergens haar Berberse afkomst en moeten we die afleiden uit haar naam. Ook zien we in zijn preken geen aanwijzing om te denken dat hij het ras van zijn gemeenteleden relevant vond. In het late Romeinse Rijk hing je sociale mobiliteit af van je manier van spreken en van de regio waar je uit kwam, niet van je uiterlijk. Een Afrikaanse manier van spreken bestempelde je als ondergeschikt, ongeacht welke huidskleur je had.

Met uitzondering van vijf onrustige jaren in Italië bracht Augustinus zijn hele leven door in Noord-Afrika, in de kustgebieden van het huidige Algerije en Tunesië. Hij werd in het jaar 354 na Christus geboren als zoon van een Berberse moeder en een Romeinse vader in een dorpje genaamd Thagaste, dat ongeveer zeventig kilometer landinwaarts ligt, dicht bij de hedendaagse grens tussen Algerije en Tunesië. Hij studeerde en gaf les in Carthago, aan de noordzijde van het moderne Tunis. Vervolgens reisde hij af naar Italië, waar hij vijf jaar

in Rome en Milaan doorbracht. Hij werd in 387 in Milaan tot christen gedoopt en keerde kort daarna terug over de Middellandse Zee naar zijn geboorteplaats. In 391 streek hij neer in Hippo, het huidige Annaba, aan de Algerijnse kust. Daar stichtte hij een klooster waarin hij eerst monnik en later bisschop was. Hippo zou de rest van zijn leven zijn thuisbasis blijven. Augustinus stierf in het jaar 430.

Hij was toen al een imposante figuur in de christelijke wereld, en de paus bevestigde zijn dogmatische gezag in 431, het jaar na zijn overlijden. Zijn talloze geschriften – meer dan vijf miljoen woorden zijn er van hem bewaard gebleven – werden gedurende de middeleeuwen herhaaldelijk gekopieerd. Tijdens het kopiëren werden sommige specifieke verwijzingen naar Afrika verwijderd, en de oorspronkelijke context raakte vergeten. Schrijvers vertaalden de werken van Augustinus, bewerkten ze, maakten er uittreksels van en stelden bundels van de ‘grootste hits’ samen. Bisschoppen namen stukjes uit zijn preken en maakten er hun eigen preken van. Mensen schreven hun eigen of andermans werk toe aan Augustinus: zo was er een goede kans dat het bewaard zou blijven. Er was geen complot om zijn Afrikaanse identiteit uit te wissen; die was gewoon niet interessant of relevant voor de mensen die de traditie voortzetten. Dat gevoel werd versterkt toen in de zevende eeuw islamitische strijdkrachten in Noord-Afrika de macht overnamen en het christelijke erfgoed daar verloren leek.

Het proces van het redden, kopiëren en bewaren van de manuscripten, waardoor Augustinus’ werken in antieke bibliotheken de tand des tijds doorstonden, vond volledig plaats in Europa. De nalatenschap van Augustinus werd beheerd en geëerd in het Europa van de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd. Hierdoor werd de kenmerkende Afrikaanse context van Augustinus’ leven uitgewist. Dat maakte het makkelijk om te vergeten dat Augustinus een Afrikaan was.

Zijn geschriften speelden eveneens een centrale rol in het proces van het herstellen van zijn uitgewiste Afrikaanse identiteit. Hoe waardevol die levensechte glimp van een blik vanuit Algerije ook was voor mij, ik blijf een Latijns taalkundige, iemand die teksten nauwgezet leest, en die manier van lezen vormde dan ook de kern van mijn onderzoek voor dit boek. Augustinus’ persoonlijkheid en zijn con-

necties, maar ook zijn ideeën komen naar voren in de kleinste details van zijn Latijnse teksten: in zijn bijzondere woordkeus, zijn nadruk of toon, en in de auteurs naar wie hij verwees of die hij juist vermeed. Daarom zijn alle vertalingen in dit boek van mijzelf en haal ik tussendoor ook af en toe een bepaald Latijns woord of zinsdeel aan, al ga ik ervan uit dat de meeste van mijn lezers geen Latijn zullen kennen: de manier waarop Augustinus soms een bepaalde formulering aangreep en herhaalde, geeft veel te kennen.

Augustinus was zowel een insider als een outsider. Hij was van geboorte een Romeins burger, maar zijn geboorteplaats was een klein dorp in Afrika en zijn vader slechts een gemeenteraadslid. Hij had dezelfde rechten als iedere andere burger van het Romeinse Rijk, maar door zijn lage afkomst leken zijn carrièrevooruitzichten beperkt. Desondanks blonk hij uit op school en groeide hij in sommige opzichten uit tot de volmaakte Romein. Hij maakte van retorica zijn beroep en niemand kende de Romeinse literaire klassiekers beter dan hij. Maar nooit vergat hij zijn Afrikaanse roots. In *De stad van God* wilde hij de verspreiding van het christendom door het Romeinse Rijk rechtvaardigen en een nieuwe versie van de geschiedenis van dat rijk geven. Dat betoog onderbouwde hij met zijn ongeëvenaarde kennis van de Romeinse traditie. Hij gaf blijk van een diep respect voor dat rijke erfgoed. Toch stelde hij ook steeds weer vragen bij die traditie en ondermijnde hij haar zelfs. Hij jaagde zijn Romeinse lezers op stang door hun favoriete verhalen net iets anders te vertellen – duidelijk geïnspireerd door zijn Afrikaanse blik. Hij benaderde een kwestie vaak vanuit een net iets andere invalshoek, die hem hielp om nieuwe mogelijkheden te zien.

In de 76 jaar van zijn leven maakte Augustinus grote veranderingen mee in Noord-Afrika en in het Middellandse Zeegebied als geheel. Na een turbulente periode in de derde eeuw leek het rijk ten tijde van zijn geboorte veilig en welvarend. Keizer Constantijn had aan het begin van de vierde eeuw een einde gemaakt aan de christenvervolging, en christelijke gebruiken verspreidden zich snel. Een korte opleving van het heidendom onder keizer Julianus begin jaren 360 slaagde er niet in het tij te keren. Tegen het einde van de eeuw, toen Augustinus bisschop was, werd het christendom uitgeroepen tot

de officiële staatsgodsdienst, al werd er hevig getwist over de vraag om welk christendom dat dan precies ging. De ‘pagaanse’ godsdienst van de Romeinen holde steeds verder uit – net zoals de grenzen van het rijk afbrokkelden. Invasies van gewapende groepen bedreigden de stabiliteit van het rijk steeds meer. In het jaar 410 slaagde een troep soldaten onder leiding van de Gotische generaal Alarik erin om Rome te plunderen. Het historische en gevoelsmatige centrum van het rijk was niet meer veilig. Toen Augustinus op zijn sterfbed lag, was een andere groep indringers, de Vandalen, vanuit Spanje Afrika binnengedrongen. Die hadden de noordwestelijke kuststreek onder de voet gelopen en waren op het moment van Augustinus’ sterven bezig Hippo te belegeren. Slechts een paar jaar later namen de Vandalen Carthago in, waarna ze voor een eeuw over Noord-Afrika heersten.

Uit de geschriften van Augustinus blijkt dat hij zich steeds meer zorgen maakte om zijn *patria*, zijn thuis, nu de levenswijze daar grote veranderingen onderging. Ook was hij bezorgd over zijn intellectuele erfenis. Daarom koos hij er tegen het einde van zijn leven voor om al zijn werken in chronologische volgorde te zetten en aan elk een korte beschrijving toe te voegen, met kritiek op fouten die hij gemaakt had. Deze lijst noemde hij zijn *Nalezingen*. Hij was van plan hetzelfde te doen met zijn talloze brieven en preken, maar vanwege urgente theologische debatten richtte hij zich uiteindelijk op andere schrijfprojecten. Gelukkig voegde een monnik uit zijn klooster, Possidius, nog een aanvullende lijst van al Augustinus’ werken toe aan zijn biografie van de eerbiedwaardige kerkvader. Deze twee lijsten vormden een leidraad voor ieder die zijn werk wilde bijhouden. Veel van Augustinus’ geschriften gingen natuurlijk al buiten Afrika rond, maar het lijkt erop dat zijn eigen bibliotheek de Vandaalse belegering ongeschonden overleefde. Na zijn dood werden zijn boeken door een onbekende gered en over de Middellandse Zee meegenomen naar veiliger gebied. Door deze wonderbaarlijke gang van zaken is het vandaag de dag mogelijk om Augustinus’ leven en werk tot in detail te reconstrueren.

De kerk bevond zich in de tijd van Augustinus in een cruciale fase van haar ontwikkeling. Augustinus’ ideeën over de vrije wil, genade en erfzonde speelden een belangrijke rol bij de totstandkoming van de christelijke dogma’s. Historisch gezien is zijn invloed overal waar

de kerk zich heeft verspreid voelbaar geweest – en zelfs daarbuiten; zo vertelden mijn Algerijnse gastheren mij dat ze hem als een imposante pre-islamitische figuur respecteerden en hem als een van hen beschouwden. Maar Augustinus' weidse en onvermoeibare intellect gaf ook vorm aan hele denkvelden buiten de kerk. Politieke filosofie, taalstudies, de geschiedenis van bijbelinterpretatie, ideeën over het zelf, innerlijkheid en introspectie, geschiedschrijving – ze zouden er allemaal heel anders uitzien zonder Augustinus' vele geschriften. Zijn gedachten over tijd, geheugen en de taalverwerving van een kind vormen nog steeds het uitgangspunt van talloze studies. Op bijna elk terrein binnen de geesteswetenschappen was Augustinus er als een van de eersten bij. De invloed van zijn ideeën duurt tot op de dag van vandaag voort.

Als we Augustinus' werk lezen, moeten we ons echter goed realiseren dat we vanuit Noord-Afrika naar de wereld kijken. Sicilië is vlakbij; daarachter ligt de teen van de laars van Italië. Maar Afrika vormt het landschap van Augustinus; dat was het vertrekpunt van waaruit zijn wereld zich uitbreidde. Door Afrika in het midden van Augustinus' werk te plaatsen krijgen we daar een frisse kijk op. Het zet gevestigde kennis op zijn kop en brengt kernideeën van de christelijke theologie terug naar hun oorsprong op het Afrikaanse continent.

Dit is het verhaal van Augustinus de Afrikaan.

Augustinus van Hippo (354-430) is een van de meest invloedrijke theologen uit de geschiedenis.

Hij werd geboren in het Noord-Afrikaanse Thagaste, maar eeuwenlang is Augustinus' afkomst genegeerd. In *Augustinus de Afrikaan* laat Catherine Conybeare zien hoe wezenlijk Afrika is voor zijn leven en denken. Zo haalt zij Augustinus uit het westerse systeemdenken en plaatst hem opnieuw in een oosterse context, waarin het mysterie sterker wordt benadrukt. Aan de hand van brieven en andere fragmenten reconstrueert Conybeare Augustinus' reizen en onthult hoe zijn baanbrekende werken tot stand kwamen vanuit het perspectief van een balling in een Afrikaanse context.

NUR 681

ISBN 978 90 435 4410 8

9 789043 544108

KokBoekencentrum.nl

UITGEVERS | UTRECHT